

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา” มีวัตถุประสงค์หลักคือ ศึกษาถึงพัฒนาการของเวียงกุมกามในลักษณะความสืบเนื่องของชุมชนที่ผ่านยุคสมัยต่าง ๆ มาตามลำดับ

ผลการวิจัยได้ข้อสรุปว่า บริเวณวัดกานโถมในเวียงกุมกามเป็นชุมชนโบราณสมัยทวารวดี โดยมียุคราวพุทธศตวรรษที่ 17 ชุมชนดังกล่าวมีฐานะเป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งที่ขึ้นตรงต่อการปกครองของเมืองทวารวดี จากการศึกษาพบร่องรอยวัฒนธรรมทวารวดี ได้แก่ พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะทวารวดี หินดินเผาไม่เคลือบลายขูดขีดศิลปะทวารวดี และเศษศิลาจารึกอักษรมอญ ภาษามอญ สภาพของชุมชนหมู่บ้านดังกล่าวมีผู้อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งถึงสมัยพญามังรายสร้างเวียงกุมกาม

เวียงกุมกามสร้างขึ้นในสมัยพญามังราย สาเหตุที่สร้างเพราะพญามังรายทรงประสงค์จะสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่แทนที่เวียงทวารวดี สถานที่สร้างเวียงกุมกามมีความเหมาะสมกับการขยายตัวของสังคมเมืองในขณะนั้น เพราะมีทำเลที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ เวียงกุมกามถูกสร้างขึ้นท่ามกลางสถานะแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมทวารวดี จากการศึกษาพบว่ารูปแบบของเวียงกุมกามได้รับแนวคิดการสร้างเวียงตามแบบรัฐทวารวดี

เวียงกุมกามมีฐานะเป็นเมืองหลวงในช่วงเวลาไม่นานก็ย้ายมาสร้างเวียงเชียงใหม่ สาเหตุสำคัญที่ย้ายมาสร้างเวียงเชียงใหม่ ก็เพราะเวียงเชียงใหม่มีที่ตั้งเหมาะสมกว่าเวียงกุมกาม หลังจากสร้างเวียงเชียงใหม่แล้ว เวียงกุมกามก็ไม่สิ้นสลายลง เวียงกุมกามยังเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องสืบมาจนถึงสมัยราชวงศ์มังราย

เวียงกุมกามสลายตัวลงเพราะถูกน้ำท่วมครั้งใหญ่ในสมัยพม่าปกครอง (พ.ศ. 2101-2317) เวียงกุมกามถูกฝังจมอยู่ใต้ตะกอนดินที่น้ำพัดพามาจนยากที่จะฟื้นฟูให้คืนสู่สภาพเดิม ประกอบกับหลังจากน้ำท่วม แม่น้ำปิงได้เปลี่ยนร่องน้ำไม่ไหลผ่านเวียงกุมกาม ทำให้เวียงกุมกามหมดความสำคัญ โดยปล่อยให้ร้างสืบต่อมานับร้อยปี จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีราษฎรเข้าไปอยู่อาศัยภายในเวียงกุมกาม เวียงกุมกามมีสภาพเป็นชุมชนอีกครั้งหนึ่งภายใต้ชื่อ บ้านช้างค้ำ เรื่องราวของเวียงกุมกามเพิ่งได้รับความสนใจในฐานะชุมชนโบราณที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ล้านนาเมื่อ พ.ศ. 2527 นี้เอง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
Abstract	ข
สารบัญ	ค
สารบัญแผนที่	จ
สารบัญแผนผัง	ฉ
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่ 1 สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในแอ่งที่ราบ เชียงใหม่-ลำพูน ก่อนกำเนิดเวียงกุมกาม	1
สภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์	1
ประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน	3
ลัวะ : ชุมชนระยะเริ่มแรก	3
แคว้นหริภุญไชย : ศูนย์กลางพุทธศาสนาและวัฒนธรรม	4
กำเนิดเมืองหริภุญไชย	4
ความเจริญทางพุทธศาสนา	4
กำเนิดสังคมเมือง	7
การสลายตัวของแคว้นหริภุญไชย	16
บทที่ 2 เวียงกุมกาม : ลักษณะกายภาพและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์	18
ความหมายของชื่อเวียงกุมกาม	18
ลักษณะกายภาพ	20
ภูมิประเทศ	20
แม่น้ำปิง	22
ร่องรอยทางน้ำเก่าของแม่น้ำปิง “ปิงห่าง”	22
ร่องรอยทางน้ำเก่าของแม่น้ำปิง “ปิงเก่า”	24

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์	25
1. สภาพก่อนกำเนิดเวียงกุมกาม : สมัยชุมชนโบราณ	
“หมู่บ้าน” แห่งเมืองหริภุญไชย	25
2. กำเนิดเวียงกุมกาม	33
ศักราชที่สร้างเวียงกุมกาม	33
มูลเหตุกำเนิดเวียงกุมกาม	34
วิเคราะห์ที่ตั้งตัวเวียงกุมกาม	35
ผังเวียงกุมกาม	36
กำแพงเวียงกุมกาม	43
3. เวียงกุมกามในสมัยพญามังราย	45
3.1 สมัยรุ่งเรืองของเวียงกุมกาม : เวียงกุมกามในฐานะเมืองหลวง	45
ศูนย์กลางทางการเมือง	45
ศูนย์กลางทางการค้า	47
การนับถือพุทธศาสนาในเวียงกุมกาม	48
3.2 การย้ายเมืองหลวงจากเวียงกุมกามาเชียงใหม่	51
4. เวียงกุมกามในสมัยราชวงศ์มังราย	
(หลังรัชสมัยพญามังราย พ.ศ. 1854-2101)	53
4.1 เวียงกุมกามในฐานะเวียงบริวารของเมืองเชียงใหม่	53
4.2 เวียงกุมกามเป็นด่านป้องกันศึก	55
4.3 เวียงกุมกามเป็นชุมชนที่พัฒนาการอย่างสืบเนื่อง	56
บทที่ 3 เวียงกุมกามล่มสลาย การฟื้นฟูชุมชนท่าวังตาล	
เวียงกุมกาม กับการเป็นชุมชนอีกครั้งหนึ่ง	64
เวียงกุมกามล่มสลาย	64
อุทกภัยครั้งใหญ่ที่เวียงกุมกาม	64
การเปลี่ยนร่องน้ำของแม่น้ำปิง	68
ช่วงเวลาเวียงกุมกามล่มสลาย : สมัยพม่าปกครอง	
(พ.ศ. 2101-2317)	69
การฟื้นฟูชุมชนท่าวังตาล	72
เวียงกุมกามกับการเป็นชุมชนอีกครั้งหนึ่ง	74

บทที่ 4 บทสรุป	77
Summary	81
บรรณานุกรม	86
ภาคผนวก	90
ภาคผนวก ก	
ภาคผนวก ข	
ภาคผนวก ค	
ภาคผนวก ง	
ภาคผนวก จ	
ดัชนีค้นเรื่อง	113

สารบัญแนพื้นที่

ลำดับที่		หน้า
1	แผนที่แสดงภูมิประเทศของแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน	2
2	แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศเวียงหริภุญไชย พ.ศ. 2496	5
3	แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศเวียงหริภุญไชย พ.ศ. 2487	9
4	แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ เวียงท่ากาน เวียงเถาะ	11
5	แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศเมืองเชรลคัณคร	13
6	แผนที่แสดงโครงการชลประทานลุ่มน้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่ลำพูน	17
7	แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ เวียงเจ็ดลิน เวียงสวนดอก เวียงเชียงใหม่ และเวียงกุมกาม	19
8	แผนที่แสดงแนวแม่น้ำปิงปัจจุบัน และแนวแม่น้ำปิงห่าง	21
9	แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศเวียงกุมกาม พ.ศ. 2497	37
10	แผนที่แสดงที่ตั้งเวียงกุมกาม	38
11	แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศเวียงพร้าว	39
12	แผนที่แสดงการเปลี่ยนร่องน้ำของแม่น้ำปิง จากร่องปิงห่างจนถึงแม่น้ำปิงปัจจุบัน	70

สารบัญแนผัง

ลำดับที่		หน้า
1	แผนผังแสดงผังชั้นดินหลุม F.6	27
2	แผนผังแสดงผังชั้นดินทางโบราณคดี	28
3	แผนผังแสดงผังภายในเวียงกุมกาม	42

สารบัญภาพ

ลำดับที่		หน้า
1	เจดีย์สี่เหลี่ยมกู่กุดและเจดีย์แปดเหลี่ยมวัดจามเทวี	6
2	สุวรรณเจดีย์ ก่อนบูรณะ	6
3	สุวรรณเจดีย์ หลังบูรณะ	7
4	เจดีย์เขียงมัน	7
5	วัดพระธาตุหริภุญไชย	10
6	กลุ่ม โบราณสถานกลางเวียงท่ากาน	10
7	พระพิมพ์ดินเผา พบในเวียงมโน	12
8	หม้อดินเผาศิลปะหริภุญไชย	12
9	วัดสองแคว	12
10	พระพุทธรูปศิลาวัดสองแคว	14
11	หม้ออิงฮ้ายฟ้า	15
12	ฝายพื้นเมือง	24
13	ฝายพื้นเมือง	24
14	แม่น้ำปิงเก่า	25
15	การขุดวิหารกานโถม	26
16	วิหารกานโถม บูรณะแล้ว	36
17	วิหารกานโถม ก่อนบูรณะ	26
18	พระพิมพ์ดินเผา และหม้อดินเผา	29
19	เศษภาชนะดินเผาศิลปะหริภุญไชย	29
20	วิหารกานโถม สร้างทับวิหารเดิม	29
21	หม้อดินเผาเคลือบสีน้ำตาล	30
22	พระพุทธรูปปูนปั้น	30
23	พระพิมพ์ดินเผา	30
24	พระพิมพ์ดินเผา	31
25	ที่ตั้งวิหารกานโถม	31
26	เศษศิลาจารึกวัดกานโถม	32
27	ในเวียงกุมกาม	35

28	กำแพงเวียงกุมกามด้านใต้	43
29	การทำลายกำแพงเวียงกุมกาม	44
30	การทำลายกำแพงเวียงกุมกาม	44
31	ความเปลี่ยนแปลงของกำแพงเวียงกุมกาม	44
32	ซุ้มประตูเข้าเวียงกุมกาม	45
33	ภาพถ่ายเวียงกุมกามทางอากาศ พ.ศ. 2518	46
34	วัดบ้านกลาง	46
35	วัดยางวง	47
36	วัดกู่คำ (วัดเจดีย์เหลี่ยม)	49
37	พระเจ้าคำคิงพญามังราย	50
38	พระประธานวัดท่าเตื่อ	55
39	ประตูโขงวัดหัวหนอง	56
40	ประตูโขงวัดหัวหนอง	56
41	ลวดลายปูนปั้นที่ซุ้มประตูวัดหัวหนอง	57
42	ลวดลายปูนปั้นที่ซุ้มประตูวัดหัวหนอง	57
43	ลวดลายปูนปั้นที่ซุ้มประตูวัดหัวหนอง	57
44	ลวดลายปูนปั้นที่ซุ้มประตูวัดหัวหนอง	57
45	เจดีย์ข้างล้อมวัดหัวหนอง	58
46	เจดีย์ข้างล้อมวัดหัวหนอง	58
47	ลักษณะช้างหมอบ	59
48	วิหารวัดกุมกาม	59
49	เจดีย์วัดกุมกาม	59
50	เศษเครื่องปั้นดินเผา	60
51	วิหารและเจดีย์วัดธาตุมหา	60
52	อุโบสถวัดธาตุมหา	60
53	วัดอีค่าง	60
54	วิหารวัดน้อย	61
55	ลวดลายปูนปั้นของวัดน้อย	61
56	วัดไม้ซังก่อนบูรณะ	62
57	เจดีย์วัดกู่ขาว	62

58	ปูนปั้นรูปสิงห์วัดคูหา	63
59	เจดีย์วัดปู่เปี้ย ก่อนบูรณะ	64
60	ลวดลายปูนปั้นวัดปู่เปี้ย	65
61	ลวดลายปูนปั้นวัดปู่เปี้ย	65
62	บูรณะวัดปู่เปี้ย	65
63	วัดปู่เปี้ย	65
64	ตะกอนชั้นดินวัดอีค่าง	66
65	ตะกอนชั้นดินวัดอีค่าง	66
66	วิหารวัดไม้ซ้ง หลังจากขุดลอกดิน	67
67	เจดีย์แปดเหลี่ยม วัดไม้ซ้ง	67
68	ซากวัดร้างกลางน้ำปิง	68
69	บ่อน้ำโบราณ ใต้น้ำปิง	68
70	ซากวัดธาตุขาว	71
71	เจดีย์วัดอีค่างก่อนบูรณะ	72
72	วัดพระนอนหนองฝิ่ง	73
73	โบราณวัตถุวัดศรีบุญเรือง	73
74	เจดีย์รูปช้างค้ำวัดกาน โถม	74
75	วิหารวัดกาน โถม	74
76	ที่นาและวัดร้างในเวียงกุมกาม	75
77	การทำนาที่หน้าวัดกาน โถม	75
78	สภาพการขุดแต่งวัดหัวหนอง	76